

Benjamin articulated main modernist tendencies in his writings. For him the sociological approach and the consideration of the subject of art and artistic activity in all manifestations were basic everywhere in analysis of art. Instead of these postmodern art reflects itself as an antisocial practice in the context of it by the "decline of metanarrations", the decline of ideology, the rejection of the general theoretical position,

Modernism cuts off idea of any connection with the past. The principle condition on creativity for modernists was innovation and originality. Benjamin demonstrates such a level of decadence of the moderating guidelines in relation to the tradition. But for him interest in historicity, games with citations in his books and writings are closed him to postmodernist positions and directions. Postmodernism, in relation to the past, is based on the paradigmatic guideline that "everything was already there," everything has already happened both as an event and in an interpretive sense.

Keywords: modern, text, language, postmodern, knowledge, aesthetics.

УДК 130.2:159.942

А. Ю. Морозов, д-р філос. наук, доц.

Київський національний торговельно-економічний університет,

вул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна

anddriy.morozov@gmail.com

НОСТАЛЬГІЯ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

У статті досліджено культурний феномен ностальгії, її соціально-психологічні, етичні і загальнофілософські аспекти. Показано, що завдяки ностальгії, що спирається на "ціннісно навантажену" пам'ять, встановлюються моральна традиція, соціальна та індивідуальна ідентичність, зв'язок поколінь. Бунтуючи проти актуального стану речей і ностальгуючи за минулим як належним, людина не лише міфологізує, а й прагне символічно воскресити його. Ностальгічна віра у воскресіння містить надію на остаточне скасування часу і тріумф вічності. Туга за минулим супроводжує людство протягом усієї його історії й особливо актуалізується в культурі постмодерну в формі метафізичної, політичної та естетичної ностальгії.

Ключові слова: ностальгія, культурна пам'ять, ціннісно навантажена пам'ять, час, вічність, ідентичність, сакральне, міф, раціоналізація, нігілізм, жага Логосу.

Постановка проблеми

Починаючи з моменту народження людина постійно потрапляє в незнайоме середовище, незвичні обставини, стикається із викликами і проблемами, що потребують адекватних відповідей. По суті, все наше життя – це робота з освоєння, приборкання і гуманізації усього нового, ворожого, відчуженого і хаотичного. Адаптуємось до невідомого теперішнього, ми мимоволі порівнюємо його зі звичним минулим. Так, цілком природно й органічно, виникає відчуття ностальгії.

У повсякденному слововжитку під ностальгією розуміють біль, страждання, тугу людини за минулим (втраченою батьківщиною, дитинством, молодістю тощо). На перший погляд, мова йде про суто психологічну проблему. У літературі навіть можна зустріти тлумачення ностальгії як специфічного "неврозу емігранта", "душевної хвороби", схожої за симптомами до меланхолії, що викликана неможливістю особистості адаптуватися до швидкоплинності життєвих змін та змушеним відходом в регресивні моделі поведінки, в маленький вигаданий світ, в якому "все залишається по-старому".

Однак при зануренні в тему стає зрозумілим, що ностальгія виходить за межі компетенції психології. Новітній філософський словник визначає ностальгію як "універсалью культури, що відображає гостре переживання минулого в якості втрати" [9]. У цьому визначенні підкреслюється моральний (ширше – духовний) смисл ностальгії, пов'язаний із "особливостями емоційного сприйняття людиною часових параметрів свого буття, з інтенцією ствердити себе в часі, що проявляється як жага до щастя" [9]. Ностальгуючи за минулим, згадуючи його, насправді ми сумуємо і прагнемо внутрішнього спокою і щастя, ми хочемо, щоб наше життя не було розпорошено в часі і без вісті зникло. Ми намагаємося зібрати його до купи, надати йому єдності та "літературної" завершеності, зберегти самоідентичність.

Аналіз досліджень і публікацій. До класиків світової думки, що піднімали проблему ностальгії та суміжні із нею теми часу, культурної пам'яті, ідентичності, належать Гомер, Евріпід, св. Августин, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, З. Фрейд, М. Гайдеггер, К. Ясперс, А. Гелен, М. Еліаде, С. Аверинцев, М. Хальбвакс, Я. Ассман.

Серед сучасних дослідників, що досліджують етичні і психологічні виміри ностальгії, можна згадати С. Бойма, Ф. Девіса, С. Мерзлякова, В. Нуркову, Ю. Да-

видова, Е. Лофтус, О. Федько. Особливої уваги заслуговує кандидатська дисертація Є. Новікова "Моральні аспекти ностальгії" [8]. У ній дослідник пропонує класифікацію ностальгії, виокремлює індивідуальний і соціальний, комунікативний і культурний її типи, стверджує, що туга за батьківщиною – частий випадок туги за минулим, демонструє зв'язок ностальгії і каяття тощо. Попри наявність цілої низки публікацій, все ж залишається місце для дискусії та всебічного філософського аналізу ностальгії як феномена культури.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити етичні виміри ностальгії, показати зв'язок ностальгії з проблемами пам'яті, часу та вічності, продемонструвати роль ностальгії у соціальній сфері та філософії, виявити основні вектори ностальгічного світовідчуття: метафізичний, політичний та естетичний.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В основі ностальгії лежить суб'єктивне переживання часу – не якісно нейтрального, бездушного лінійного часу "строкої науки", а специфічно людського, або олюдненого, часу, тобто часу людського буття, що є нелінійним і якісно неоднорідним духовним часом, адже людина – це, в першу чергу, духовне створіння, "втілений дух" (М. Шелер). Таке переживання історичності людського буття нерозривно пов'язано із пам'яттю як духовною здатністю. Пам'ять – це "єдиний рай, з якого нас не можуть вигнати" (Ж. Поль), притулок, де особа намагається укритися від туманного і нічим не гарантованого майбутнього.

Пам'ять як реконструкція і міфотворчість

Моріс Хальбвакс, французький філософ і соціолог, у своїй праці "Колективна та історична пам'ять" [13] зазначає, що індивіду доступні два типи пам'яті: внутрішня особиста і зовнішня колективна. З одного боку, спогади конкретного індивіда вписуються в межі його особистості та особистого життя, а з іншого боку, він також здатний як член групи викликати в пам'яті ті спогади, що стосуються цієї групи. Часто індивідуальна пам'ять спирається на колективну, щоб підтвердити, уточнити, відтворити і доповнити існуючі пробіли, а інколи навіть зливається із нею. "Щоб воскресити в пам'яті власне минуле, людина звертається до чужих спогадів, покладається на деякі опорні точки, встановлені суспільством, тобто існуючі поза ним" [13, с. 4]. Хальбвакс називає їх "опорними пунктами фіксації", місцями пам'яті, які окреслюють її рамки. Так,

наприклад, існують події, що зберігаються в пам'яті на-роду, але свідком яких особа безпосередньо не була – тоді вона черпає свої спогади із розмов, книг, мемуарів.

Отже, на думку науковця, індивідуальна пам'ять завжди соціально обумовлена, а поза колективом не може бути логічно побудованої історії. У силу цього *пам'ять – це не відображення, а реконструкція подій*. Уява доповнює наше незнання, хоча в наших оповіданнях і реальні, і вигадані речі виглядають однаково правдоподібними. Минуле цілком зберігається в нашій пам'яті таким, яким воно було для нас, але особливості функціонування мозку не дозволяють викликати в пам'яті всі його частини.

Там, де має місце реконструкція подій, завжди присутні і підсвідомі, міфологічні патерни, шаблони думки, за якими й відбувається оця реконструкція. *Таким чином, ностальгія – це різновид соціально-міфологічної міфотворчості*. Відтак, предметом ностальгії виступає не минуле як таке, а міф про минуле, не об'єктивний погляд на батьківщину, а міф про батьківщину, не реальне дитинство, а міф про дитинство. Але – підкреслимо! – міф не в просвітницькому сенсі байки і забобону, а в сенсі "повнокровної живої реальності", "чуттєвої тканини буття", як визначає його О. Ф. Лосєв. Відповідно до двох форм пам'яті може припустити існування як мінімум двох взаємопов'язаних форм ностальгії – особисту і колективну. Перша живе у власноруч створеному просторі "персонального міфу", а друга – у царині "колективного міфу". Але при цьому одичавіло й особливе особистої ностальгії все одно так чи інакше вписується в "гравітаційне" смислове поле колективної, обумовлюється і санкціонується нею.

Культурна пам'ять та ідентичність

Без пам'яті не існує людського часу, а значить, і людської історії та культури. Але сама пам'ять актуалізується, тому що дещо в минулому, на погляд сучасників, має універсальну транс-історичну цінність. Очевидність неминущої цінності певної частини минулого висвічується у відчутті ностальгії, але конкретним механізмом її передачі і збереження виступає "культурна пам'ять". Історик культури та єгиптолог Ян Ассман визначає "культурну пам'ять" як набір засобів трансляції та актуалізації універсальних культурних смислів. Культурна пам'ять накопичується віками, закріплюючись в текстах, зображеннях, монументальних побудовах, надписах. "До неї можна віднести ритуали і сакральні дії як інституціалізовані форми комунікації, які, будучи "фігурами згадування", ніби височіють над часом" [1, с. 14]. Виникнення культурної пам'яті пов'язано, на думку Ассмана, із феноменом смерті та ритуалами, що його супроводжують. Першою формою культурної пам'яті стає пам'ять про мертвих. "Поняття минулого виникає тоді, коли усвідомлюється різниця між вчора і сьогодні. Смерть – це "первинний досвід" для усвідомлення цієї різниці, так що спогади, пов'язані із померлими (memoria), дають начало [загальній] культурі спогадів" [1, с. 32]. Смерть і туга за померлими породжують ностальгію.

Таким чином, на соціальному рівні ностальгія за допомогою механізму "культурної пам'яті" сприяє збереженню цінностей минулого, примиряє минуле із теперішнім, стабілізує соціальне напруження в суспільстві, вирішує конфлікти між різними сторонами, породивши їх через "спільне минуле", долає комунікативні бар'єри, сприяє вирішенню проблеми "батьків і дітей". Загалом, без ностальгії немає соціальної та індивідуальної ідентичності. Ностальгія стає продуктивною в той момент, коли відбувається криза ідентичності, відчуження між поколіннями і суспільству бракує єдності й

інтегрованості. І саме в акті ностальгії така потреба цілісності і ширше – гармонії, в якій буде подолане відчуження, відновлена перервана "нитка, що пов'язує час" (В. Шекспір), цілком або частково задовольняється.

Моральність пам'яті як основа ностальгії

Психологи і нейрофізіологи (Наталія Бехтерева, Елізабет Лофтус, Вінсент Н. Руггієро та інш.) стверджують, що пам'ять є вибірковою: щось вона зберігає як цінне (корисне, схвальне), а щось підсвідомо відбраковує (забуває, витісняє) як непотрібне, таке, що позбавлене цінності або може викликати осуд з боку суспільства. Пам'ять диференціює для себе добре (приємне, бажане, значуще, належне) і погане (неприємне, відрозливе, незначуще, табуйоване). Інколи за деяких обставин вона може "переписати" спогади, створити "фальшиве минуле" (Е. Лофтус) [16]. Проте вона завжди ціннісно "навантажена". Відомий російський філософ Юрій Давидов у статті "Етичні виміри пам'яті" зазначає, що "саме звернення до пам'яті, пам'ятливість є способом усвідомлення фундаментальності відмінності добра і зла" [4, с. 25]. Продовжуючи класика: ціннісно навантажена пам'ять як невід'ємна складова "культурної пам'яті" стає фундаментом моральної традиції, історичної спадковості в уявленнях про добро і зло. Можна сказати, що і *сама ностальгія є моральним феноменом*. Функція ціннісної диференціації пам'яті визначає те, чому одні події викликають ностальгічні спогади, а інші – ні.

У цьому контексті слід також вести мову про критерій моральності пам'яті. Так, скажімо, морально здорова (= морально вихована) пам'ять відрізняється здатністю пробачати, співчувати і бути вдячною за минуле. Тільки така *морально здорова пам'ять стає фундаментом ностальгії* – відчуття, в якому людина виказує своє ставлення не просто до минулого, а до життя як такого, свою примиреність із ближніми та самою собою, любов до власної долі (amor fati). Як справедливо зазначає Є. Новіков, моральна природа ностальгії полягає в тому, що "вона сприяє утвердженню ідентичності "Я" людини, укріплює зв'язок з ранніми етапами її життя, власними коріннями, підтримує спадковість традицій, формує у людини моральний ідеал, продукує норми належного поведінки, дозволяє критично переглянути свої минулі вчинки і скорегувати нинішню поведінку" [8, с. 10]. Якщо узагальнити, ностальгічне світовідчуття протидіє появі специфічного людського типу духовного "манкурта" (Ч. Айтматов), що втратив зв'язок із своїм минулим, своїми коріннями і національною культурою, перетворившись на бездушного раба.

Натомість морально розбещена пам'ять не здатна до великодушності та вдячності, схильна до злопам'ятності, осуду, нарікання. Така злякисна пам'ять не спроможна об'єднати минуле і теперішнє у певний ціннісний "спільний знаменник". Відповідно, її "ціннісна сліпота" (М. Шелер) та аморальність унеможливають ностальгію як таку. Неможливо бути примиреним із власним минулим, а значить, і щасливим у стані злопам'ятності. Злоба не відає ностальгії.

Належність минулого в ностальгії

У кожної людини різна чутливість до минулого, різний рівень меланхолійності, тривожності і занепокоєння сенсом власного існування та фактом його кінченості, різні кути зору на одну і ту ж проблему. Тому і "ностальгії" у всіх дещо різні. Але є спільне тло – минуле, яке виглядає бажаним і цінним саме по собі, об'єктивно, незалежно від того, якою мірою воно є ідеалізованим, поетизованим, романтизованим. Тут слід підкреслити, що ностальгічна туга і меланхолія за

минулим відштовхуються від незадоволення актуальним станом суцього й устремління до чогось більш високого і піднесеного, аніж повсякденність. *Ностальгія як моральний феномен завжди існує у цьому зазорі між суцим і належним, дійсним і уявним, свідомим і підсвідомим, нанесеному на часову систему координат.* "Теперішнє" для людини, що ностальгує, є одновимірним дійсним, суцим, в якому її ніщо не захоплює, в якому вона змушена перебувати, але яке не приносить їй радості і внутрішнього задоволення. Теперішнє (в кращому випадку) є для цієї особи нейтральним, але найчастіше негативно забарвленим. "Минуле" видається їй належним, кращим часом. Туга за належним минулим, за "втраченим часом", можливо-стями, які не були використані, за належним, яке потребує негайного втілення, породжує *несприйняття теперішнього*. Несприйняття вагітне бунтом, сповненим рішучості і сміливості сказати "ні" інерції теперішнього. Шляхетність бунту освячує ностальгію.

Етична проблема "суцього" і "належного" транспонується в часову площину "минулого" і "теперішнього". З чим це пов'язано? По-перше, в минулому зосереджена повнота альтернативних можливостей реалізації життєвих сценаріїв, тоді як теперішнє – редукована і "кастрована" дійсність, що втратила можливості стати чимось іншим, аніж вона є. Минуле випромінює свободу і відкритість можливостей, диво дитячої віри, а теперішнє – це герметична замкнена в'язниця детермінізму і фаталізму, де все розраховано і передбачено. По-друге, етично забарвлена пам'ять як суб'єктивна здатність ціннісної диференціації часу на "краще минуле" і "погане теперішнє" уможливорюється тим, що сам час є об'єктивним процесом уживання (зменшення) якості.

Онтологічний регрес часу

Таким чином, спільним трансцендентальним тлом для різних "ностальгій" є сама внутрішня природа часу. Придивіться уважно до народних фразеологічних виразів на кшталт "старі добрі часи", "настали лихі часи", "зоряний час", "золотий вік", "залізний вік", "ранок вечора мудріший" і т. д. Зверніть увагу на традиційні уявлення давніх греків, китайців, індусів, скандинавів, слов'ян. Усі вони виявляють реальність (онтологічність) часового регресу, духовну деградацію часу, його поступове відпадіння від вічного першопринципу. Це можна порівняти із прив'язкою валюти до її реального забезпечення товарами, а в ідеалі – золотом. Не забезпечені золотом гроші, як відомо, швидко девальвуються. Не "забезпечений" вічністю час, що втратив зв'язок із трансцендентним виміром, також знецінюється, пришившується, дематеріалізується.

Взагалі, слід відмітити, що ідея "прогресу" порівняно нова і незвична в масштабах історії. Людство тисячі років жило в традиційному ієрархізованому суспільстві, в якому "давнє" оголошувалося парадигмою, взірцем, еталоном, що потребує постійного відтворення в суспільних інститутах, а "нове" асоціювалося із відпадінням від цього еталону, із забуттям одвічної мудрості. Невже сотні віків людство помилялося і лише двісті п'ятдесят років тому наївно-оптимістичний проект Просвітництва "відкрив" людям очі на істинну картину світу? З нашої точки зору, традиційне світобачення повніше відображало і виявляло саму "природу речей", а відтак – "природу часу". У межах традиційного суспільства були створені умови для появи і збереження народної мудрості, "соборного розуму", якому були відкриті і зрозумілі ясніше, аніж для індивідуального розуму, універсальні структури людського досвіду та "істина буття" (М. Гайдеггер). І тільки в добу Просвітництва ця одвічна колективна і традиційна мудрість

("philosophia perrenis") була висміяна, оголошена набором ненаукових чи антинаукових забобон з позиції сцієнтизму, а все традиційне було розцінено як щось застаріле, непотрібне, віджите. Відтак, був проголошений курс на індивідуалізацію, "розчаклування" (Вебер), модернізацію, а згодом і на нігілізм. Г. Гадамер у своїй класичній праці "Істина і метод" дуже точно називає цю тенденцію всероз'їдаючого скепсису, відкидання традиції та авторитетів "просвітницьким екстремізмом".

Ностальгійний екзистенціал "смерті-і-воскресіння"

Обернення назад, у минуле, завжди є парадоксальним, адже в цьому акті ми прагнемо символічно повернутись туди, куди фізично повернутися неможливо. Виховані в традиціях класичної науки і аристотелівської логіки, ми переконані, що час незворотної і минуле назавжди померло. Однак сумуючи за ним, оплакуючи його, ми молимо і благаємо, щоб минуле повернулося і воскресло. Всупереч раціональному знанню ми віримо, що у цьому воскресінні минулого воскреснуть також усі ті дорогі і близькі нам люди, які померли разом із ним. Безперечно, віра у воскресіння є трансцендентальною потребою, екзистенціалом, архетиповим мотивом, що "вмонтований" у наше існування. Людське особистісне буття висвічується у цій вірі новими гранями, постаючи вже не приреченим фаталістичним "буттям-до-смерті", про яке сповіщали атеїстичні екзистенціалісти, але "буттям-в-очікуванні-воскресіння". Такий ностальгійний екзистенціал "смерті-і-воскресіння" можна таврувати як дитячий, наївний, міфологічний, ірраціональний, такий, що його потрібно "розчаклувати", подолати, розвіяти прокрустовою логікою інструментального та цинічного розуму. Але це не скасовує того факту, що потреба у воскресінні є специфічно людською потребою, одвічною жагою, від угамування якої залежить звернення і кінцева реалізація "людського" як такого.

Вічність як об'єкт ностальгії

Ностальгічна віра у воскресіння минулого означає не лише переконаність в тому, що час можна символічно повернути назад – попри те, що з точки зору класичної науки це неможливо (щоправда, сучасна квантова фізика розглядає й такі сценарії). У цій вірі міститься натяк на остаточне скасування часу і триумф вічності. Можливо, це зайвий раз підтверджує метафізичну (над-часову) природу особистого духовного центру ("Я", або "душі"), що, перебуваючи в часовому потоці, сам залишається непідвладним йому.

Отже, ностальгія звернена в минуле, яке не кануло без вісті в Літу, а залишилося "назавжди". Звернемо увагу на характерний факт: у вищенаведених визначеннях ностальгії поєднуються дві різні (просторова і часова) метафори: "минуле" і "батьківщина". У Девіда Лоуенталю навіть є книга з показовою назвою: "Минуле – чужа країна" [5]. Минуле як віддалений від нас і завершений часовий відрізок асоціюється із простором, визначеним і позначеним на ціннісній системі координат. Як і географічний простір, простір минулого має свій неповторний ландшафт, атмосферу, позначені на картах нашої пам'яті. У широкому сенсі слова "батьківщина минулого" може означати не просто місце, де людина фізично народилася і деякий час прожила, але перш за все "духовну вітчизну", "батьківщину духу", про яку писав Герман Гессе у своїй культовій повісті "Паломництво у країну Сходу": "Нашою метою була не просто країна Сходу, або краще сказати країна Сходу була не просто країною чи географічним поняттям, а вона була вітчизною та юністю душі, вона була скрізь і ніде, і всі часи складали в ній єдність позачасового" [3, с. 73]. Подібне позачасове "скрізь і ніде" означає по суті духовний простір, цар-

ство вічності, а якщо вдуматись – божественне царство "не від світу цього", в якому зберігаються всі події минулого, теперішнього і майбутнього. *Тільки у перспективі цього не-світового царства ностальгічна меланхолія і туга будуть вирішені, "зняті".*

Всі події минулого часу стають надбанням вічності: і етично, й онтологічно. По-перше, ми можемо судити їх з позиції вічності, тобто виносити їх на моральний суд історії. По-друге, як справедливо зазначає В. Франкл у роботі "Людина в пошуках сенсу", "в царстві подій, що відбулися, те, що пройшло, неодмінно зберігається – як не парадоксально це звучить – саме завдяки тому, що все це вже в минулому... Реальність того, що відбулося, захищена саме його незмінністю. *Минуле – найнадійніший вид буття...* Тільки тому, що збережене в минулому, не загрожує небуття. *Момент перетворюється у вічність*, якщо можливості, приховані в ньому, перетворюються в ті реальності, які надійно зберігаються в минулому, "назавжди"... *Те, що вже реалізоване в людському існуванні, ніколи не можна знищити*, навіть якщо раптом це забудеться, навіть якщо пам'ять про це повністю пригнічена – наприклад, в результаті смерті людини, що пережила це" [курсив наш – А. М.] [11, с. 207]. Може бути знищеною індивідуальна людська свідомість і пам'ять, але зберігається колективна "культурна пам'ять", якщо ж зникне з історії і вона, то залишається найвища онтологічна інстанція – божественна пам'ять.

Історія ностальгії

Ностальгія супроводжує людство протягом всієї його історії. Перші її паростки з'явилися ще на стадії міфу. Адже міф ґрунтується на ритуальному відтворенні ідеальних зразків-архетипів, що сталися у священний час, "во время оно". Міф – це ностальгія за священним, туга за реальністю, вгамована у символічних ритуальних актах.

Щойно з'являється домодерна філософія, яка пориває з міфом, так відразу з'являється і ностальгія за останнім. Поет Новалис говорить: *"Філософія є, власне, ностальгія, потяг всюди бути вдома"* [7]. Гайдеґґер тлумачить цей фрагмент: "Всюди бути вдома – що це означає? Не тільки тут і там, і не просто на кожному місці, але бути вдома всюди означає: завжди і, головне, в цілому. Це "в цілому" і його ціле ми називаємо світом... Нас завжди кличе Дещо як ціле. ...Туди, до буття в цілому, тягне нас в нашій ностальгії. Наше буття є цим тяжінням... Ми на шляху до цього "в цілому". Самі ж ми є переходом: "ні тим, ні іншим" [12, с. 80].

Однак чи здатна раціональна філософія вгамувати цю жагу до цілісності, коли, за визначенням, рацію мислить дискретно, поділяючи реальність на суб'єкт і об'єкт, затуляючи світ "картинами світу", буття – концепціями буття, живий і безпосередній досвід – рефлексіями досвіду? На нашу думку, насправді лише синкретичний міф здатний задовольнити амбіції філософії охопити "все". Але не через аналіз світу як об'єкта, а через містичне розчинення і поглинання, співпричетність, де зникає самий оцей суб'єкт-об'єктний поділ. Тому міф так чи інакше все одно проривається в серйозні філософські конструкції. Візьмо для прикладу центральну тезу Парменіда "бути і мислити є одним", що є парадигмальною для всієї традиції європейського філософування. По суті це результат містичного одкровення філософа, інтуїтивна здогадка-спалах, посаджена в неприродний і непридатний для неї раціональний ґрунт. Через це раціональне розуміння цієї тези вкрай ускладнене. Для розуму вона не є самоочевидною – тому не дивно, що рано чи пізно від цієї тези повинні були відмовитись (як це, зрештою, і сталося у філософії постмодернізму). За великим ра-

хунком, усі категорії домодерної філософії є проявом ностальгії Логосу за міфом і так чи інакше знаходяться в полі міфологічного тяжіння. (Показовою в цьому сенсі є категорія "materii", яку Платон називає "хорою", третім началом, небуттям, де по суті йдеться про міфологічний хаос).

Так само, як домодерна філософія ностальгує за міфом, модерна філософія відчуває ностальгію за часами домодерну. Новий час і Просвітництво різко відмежовують себе від традиційного світосприйняття. Водночас просвітницький пафос розчаклування світу та раціоналізації має зворотну сторону, що полягає у трансформації раціонального в ірраціональне. Макс Вебер у своїх працях відмічає процес прогресуючої раціоналізації життя, що притаманний Західній Європі у добу Модерну. Йдеться про раціоналістичну установку західних людей, що породжує характерний дух, специфічні економічні погляди і життєвий уклад, що стають для капіталізму системоутворюючими. У першу чергу Вебер говорить про формальну раціональність – точний розрахунок адекватних засобів для досягнення практичної мети. Взірцем розрахунку стають грошові розрахунки. Вебер зазначає, що раціональність – це "ідеальний тип способу орієнтації", суто умоглядна розумова конструкція, метод дослідження і зображення соціальної дійсності. Водночас раціональність – це інструментальний розум, результат інтелектуально-теоретичної і практично-етичної установки людини. У роботі "Наука як професія" він зазначає, що для сучасної людини "принципово не існує жодних таємничих сил, що не піддаються розрахунку (обліку). Всіма речами в принципі можна оволодіти за допомогою розрахунку" [2, с. 35]. Але сам Вебер визнав, що така гіперраціоналізація перетворюється на власну протилежність – на ірраціональне. Суспільні інститути замість того, щоб бути службовим засобом для самореалізації людини (спасіння її душі), стають самоціллю. Вони починають панувати над людиною, поневолюють її, позбавляють свободи і духовного виміру. Ми би тут додали, що раціоналізація без додаткового ціннісного контексту перетворюється на шаленство, нерозумність розуму, його шизофренію, в якій людина не відчуває гру смислів, багатозначність слів, гумор тощо.

Підозра у правдивості просвітницьких метанаративів проявилася у контрпросвітницьких романтичних течіях, що возвеличували античне і середньовічне минуле. Ностальгія виявилася компенсацією, порятунком людини від неї самої. Щоправда, філософ М. Шелер, говорячи про особливий тип романтичної душі, що заснована на "ресентименті" (суміші заздрості, злоби і безсилля), писав: "Притаманна романтичній душі туга за якою-небудь епохою історичного минулого (Еллада, Середньовіччя і т. д.) заснована, в першу чергу, не на привабливості для суб'єкта самобутніх цінностей того часу, а на прагненні втекти із власної епохи. Тому в його похвалах "минулому" відчувається намір принизити теперішнє – оточуючу суб'єкта дійсність" [14, с. 38]. Водночас не можна не помічати того факту, що романтичний ностальгічний порив у міфологізоване минуле Античності і християнського Середньовіччя породив блискучі зразки літератури і філософії. Наприклад, останній великий філософ Модерну Гайдеґґер в основу власних філософських пошуків істини буття поклав саме ностальгію за досократичною думкою.

Свого апогею ностальгічні погляди досягають у Постмодерні – культурі відкидання і деконструкції Модерну. Сама доба Модерну, як відомо, характеризувалася нігілізмом, бунтом у трьох магістральних напрямках. Свого часу А. Камю виокремлював метафізичний

бунт проти Бога, політичний бунт проти влади та естетичний бунт проти канону. З нашої точки зору, постмодерна культура в своєму потенціалі є культурою, що втомилася від нігілізму і в надрах якої зріє бунт проти бунту. Нарощування хаосу, соціальної та культурної ентропії, пустеля мертвих смислів неминуче породжує жагу Логосу. Відповідно, ця жага буде розгортатися у трьох магістральних напрямках: метафізична ностальгія, політична ностальгія й естетична ностальгія.

Метафізична ностальгія – туга за божественним, сакральним, реальним. Метафізика – надійна опора для смислу і цінності. Бог ностальгії – гарант смислу світової історії і смислу персонального життя – всього того, чого бракує абсурдному хаотичному світу. Метафізична ностальгія прагне знову зачаклувати "розчаклований світ", зробити його тривимірним, відкрити шлях до надприродного – до повноти реальності. Це бунт "мислячого очерету" проти тотальності абсурду. Модерний прогрес і штучне протиставлення "поганого минулого" і "кращого майбутнього" означають відпадиння від сакрального світоустрою, бунт проти нього. Але парадокс полягає в тому, що сакральне, якщо це внутрішній елемент людської свідомості, нікуди не може зникнути. Як справедливо зазначає з цього приводу відомий історик релігії Мірча Еліаде, у добу Модерну "сакральне" було витіснено зі свідомого у резервацію підсвідомого [15]. І саме звідси, з глибин підсвідомого, священне періодично дається взнаки.

Залишається додати, що підсвідоме, довго знаходячись під репресивним тиском свідомості (культури, цензури), неминуче повстає проти неї. Ми знаємо приклади, як "вікторіанська мораль", що довгий час пригнічувала людську чуттєвість, заганяла її в підсвідоме, згодом обернулася на свою протилежність – на бунт чуттєвості і скасування морального, розчинення його в естетичному, ігровому. Тепер у суспільстві споживання "естетичне" разом з гедоністичним культом насолоди саме стало репресивним і тоталітарним, а "моральне" знаходиться в підвалах культури і чекає на реванш, на можливість знову взяти "естетичне" під контроль своєї цензури. Те саме можна сказати й про "реванш сакрального" (Ж. Рюс), що чекає на звільнення від диктату одновимірної позитивістської картини світу.

Політична ностальгія – це прояв волі до влади, до її максимізації та абсолютизації, туга за реальними владними повноваженнями, а не їхньою імітацією. Сьогодні, коли президенти країн залежать від внутрішнього політичного консенсусу та міжнародних коаліцій, депутати – від бізнес-еліт, національні економіки – від транснаціональних корпорацій, а ті, в свою чергу, від кланових домовленостей, є об'єктивний психологічний запит на "сильну і тверду руку". У цьому сенсі будь-які ностальгії за імперією, абсолютизмом, патерналізмом, сталінізмом тощо – це екзистенційні, психоаналітичні симптоми глибинного бажання реваншу тих сил, що свого часу були загнані в "підсвідоме" політкоректного дискурсу "м'якої сили".

Відповідь існуючої влади на запит "сильної влади" неминує пов'язана із політичними маніпуляціями. Хто викликає ностальгію? Той, хто навмисно демонструє аудіовізуальні образи минулого (речі, події, обличчя, смаки, запахи, звуки), подразнює нашу чуттєвість. Стратегія влади – показувати те, що викликає ностальгію, і тонко грати на психологічних особливостях "колективної пам'яті" народу. Як справедливо зазначає дослідник С. Мерзляков, "ностальгія – це не лише інтимний простір людини, але й спосіб управління нею" [6]. До таких способів управління можна віднести "ностальгійний маркетинг" і "ностальгійний соціальний конструктивізм". Якщо перший дозволяє успішно просу-

вати на ринку відповідні товари і послуги, то другий – використовує народ у соціально-політичних цілях, зокрема під час виборних перегонів.

З цієї точки зору розповсюджена теза про те, що від минулого не потрібно нічого чекати і неможливо ніяк використати, перестає бути самоочевидною. Сучасна дослідниця психології ностальгії А. Б. Фенько, яка підкреслює, що "наше відношення до минулого відрізняється відсутністю прагматичної зацікавленості, безкорисливості", не враховує як раз оцей момент "ностальгійного маркетингу". Як тут не згадати слова англійського історика культури Д. Лоуентала: "Тепер минуле – це чужа країна, куди хлинув цілий потік туристів. Минуле випробує на собі всі звичні наслідки популярності. Чим більше його цінують саме по собі, тим менш реальним і достовірним воно стає" [5].

Естетична ностальгія – це туга за мистецтвом як символічною та ієрархічною системою в епоху "промискуїтету форм" та "метастазів культурних кодів" (Ж. Бодріяр). Коли діє принцип "все естетично", тоді мистецтво вмирає, перетворюючись на об'єкти повсякденності: "пісуар" Дюшана, "банку кока-коли" Е. Уорхола, "акуну в формаліні" Д. Хьорста тощо. Будь-яка культура – це системна організація оточуючого хаосу смислів, цінностей, інтерпретацій, образів, звуків в живе органічне ціле. Як система культура накладає обмеження на свободу, застосовує цензуру, щоб захиститися від хаосу; як живий організм культура має імунітет, щоб протидіяти шкідливим впливам антикультури. Перефразовуючи Ролана Барта, можна сказати, що "культура – це фашизм". "Вірус демократії" (Д. Шарп) і зняття обмежень вбиває культуру і мистецтво. Як клітина живого організму, де порушився генетичний код, починає розмножуватись хаотично, перетворюючись на пухлину, так і живий організм культури гине, коли руйнується культурний (в тому числі – моральний) код, коли один історичний код намагається замінити іншим, коли зникає відчуття демаркації культури й антикультури, культури і псевдокультури. Тоді свобода мистецтва обертається його рабством ринковому диктату, відсутність канонів – кітчем, вульгарністю, несмаком, а білзуба посмішка політкоректності – хижим тоталітарним оскалом.

Жага Логосу, виражена у формах метафізичної, політичної й естетичної ностальгії, надалі все сильніше буде впливати на культуру майбутнього, змушуючи людство звернути увагу на забуті онтологічні коріння.

Висновок. Ностальгія – різновид особистої і соціальної міфотворчості. У ній реконструюється минуле, що постає не просто цінним і значущим для сьогодення, але й належним. Ностальгія є моральним феноменом, що спирається на морально здорову пам'ять, здатну до пробащення, примирення і любові до власної долі. Гостре відчуття втрати минулого, пов'язані із ним відчуття меланхолії і туги можуть бути розв'язані лише з перспективи вічності. У цьому сенсі можна говорити про ностальгійний екзистенціал "смерті-і-воскресіння". У добу Постмодерну культура вступає в антинігілістичну фазу втоми від хаосу і ностальгії за Логосом. Метафізичний, політичний і естетичний бунти Модерну трансформуються відповідно на метафізичну, політичну та естетичну форми ностальгії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 380 с.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер; пер. А. Ф. Филиппов, П. П. Гайденок. // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 707–735.
3. Гессе Г. Паломничество в страну Востока. / Г. Гессе; пер. С. Аверинцева. // Гессе Г. Избранное. – М.: Амфора, 2000. – 350 с.
4. Давыдов Ю. Н. Этическое измерение памяти (Нравственно-философские размышления в связи с романами Чингиза Айтматова) / Ю. Давыдов // Эстетическая мысль (Научно-публицистические чтения) – М.: Политиздат, 1990. – С. 24–30.

5. Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна / Д. Лоуэнталь. – М.: Изд-во "Владимир Даль", 2004. – 450 с.
 6. Мерзляков С. С. Философско-антропологическое исследование природы субъективного опыта: диссертация ... кандидата философских наук / С. Мерзляков. – М., 2015. – 190 с.
 7. Новалис. Генрих фон Офтердинген / Новалис. – М.: Ладомир; Наука, 2003. – 280 с.
 8. Новиков Е. Нравственные аспекты ностальгии: автореферат диссертации ... кандидата философских наук / Новиков Е. В. – М., 2012. – 18 с.
 9. Ностальгия // Новейший философский словарь. – М.: МГУ, 2010. – С. 412-413
 10. Фенько А. Б. Психология ностальгии / А. Фенько [Электронный ресурс] // Московский психотерапевтический журнал. – 1993. – №3. – Режим доступа: http://psyjournals.ru/files/25786/mpj_1993_n3_Fenko.pdf
 11. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Республика, 1991. – 420 с.
 12. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики / М. Хайдеггер; пер. В. В. Библихина // Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993 – С. 327–345.
 13. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
 14. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей / М. Шелер; отв. ред. Л. Г. Ионин, пер. А. Н. Малинкин. – М.: Наука, 1999. – 231 с.
 15. Элиаде М. Азиатская алхимия. Сборник эссе / М. Элиаде; пер. с рум., фр., англ. – М.: Янус-К, 1998. – 410 с.
 16. Loftus, Elizabeth. Memory (1980). Reading, MA: Addison-Wesley. (Reprinted by NY: Ardsley Press 1988). – 250 p.

REFERENCES

1. Assman, Ja. (2004) *Kul'turnaja pamjat'. Pis'mo, pamjat' o proshlom i politicheskaja identichnost' v vysokih kul'turah drevnosti* [Cultural memory. Writing, memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity]. Moscow, Jazyki slavjanskoj kul'tury.

2. Weber, M. (1990) *Science as a vocation and profession*. In *Izbrannye proizvedenija*. Moscow, Progress (in Russian).
 3. Hesse, H. (2000) *Pilgrimage to the country of the East*. In *Izbrannoe*. Moscow, Amfora (in Russian).
 4. Davydov, Ju. N. (1990) *Jeticheskoe izmerenie pamjati (Nравstvenno-filosofskie razmyslenija v svjazi s romanami Chingiza Ajtmatova)* [Ethical dimension of memory (Moral and philosophical reflections in connection with the novels of Chingiz Aitmatov)]. *Jesteticheskaja mysl' (Nauchno-publicisticheskie chtenija)*. Moscow, Politizdat, pp. 24–30.
 5. Loujental', D. (2004) *Proshloe – chuzhaja strana* [The past is a foreign country]. Moscow, Izd-vo "Vladimir Dal".
 6. Merzljakov, S. S. (2015) *Filosofsko-antropologicheskoe issledovanie prirody subektivnogo opyta* [Philosophical-anthropological study of the nature of subjective experience]. Dissertacija ... kandidata filosofskih nauk. Moscow.
 7. Novalis (2003). *Heinrich von Oeterdingen*. Moscow, Ladomir; Nauka (in Russian).
 8. Novikov, E. (2012) *Nравstvennye aspekty nostal'gii* [Moral aspects of nostalgia]. Avtoreferat dissertacii ... kandidata filosofskih nauk. Moscow.
 9. Nostal'gija [Nostalgia] (2010). *Novejšij filosofskij slovar'*. Moscow, MGU.
 10. Fen'ko, A. B. (1993) *Psihologija nostal'gii* [Psychology of Nostalgia]. *Moskovskij psihoterapevtičeskij žurnal*, №3. Retrieved from http://psyjournals.ru/files/25786/mpj_1993_n3_Fenko.pdf
 11. Frankl, V. (1991) *Man's Search for Meaning*. Moscow, Respublika (in Russian).
 12. Heidegger, M. (1993) *Introduction to Metaphysics*. In *Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija*. Moscow, Respublika (in Russian).
 13. Halbwachs, M. (2005) *The collective memory*. *Neprikosnovennyj zapas*, № 2–3. Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
 14. Scheler, M. (1999) *Ressentiment*. Moscow, Nauka (in Russian).
 15. Eliade, M. (1998) *Asian Alchemy*. Moscow, Janus-K., (in Russian).
 16. Loftus, Elizabeth. *Memory* (1980). Reading, MA, Addison-Wesley, Reprinted by NY, Ardsley Press.

Надійшла до редколегії 18.09.18

А. Ю. Морозов, д-р филос. наук, доц.
 Киевский национальный торгово-экономический университет,
 ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина

НОСТАЛЬГИЯ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ

В статье исследован культурный феномен ностальгии, ее социальные, психологические, этические и общепсихологические аспекты. Показано, что благодаря ностальгии, которая опирается на "ценностно нагруженную" память, устанавливаются моральная традиция, социальная и индивидуальная идентичность, связь поколений. Бунтуя против актуального состояния вещей и ностальгируя за прошлым как должным, человек не просто мифологизирует, но и пытается символически воскресить его. В ностальгической вере в воскресение содержится надежда на окончательное упразднение времени и триумф вечности. Тоска по прошлому способствует человечеству на протяжении всей его истории и особенно актуализуется в культуре Постмодерна в форме метафизической, политической и эстетической ностальгии.

Ключевые слова: ностальгия, культурная память, ценностно нагруженная память, время, вечность, идентичность, священное, миф, рационализация, нигилизм, жажда Логоса.

A. Y. Morozov, Doctor of Philosophical Science, Associate Professor
 Kiev National University of Trade and Economics
 19 Kioto Street, Kyiv, 02156, Ukraine

NOSTALGIA AS THE CULTURAL PHENOMENON

The article is devoted to the observation of the cultural phenomenon of nostalgia, its social, psychological, ethical and general philosophical aspects. It is shown that nostalgia is based on value-laden memory that helps us differ pleasant and unpleasant, useful and useless, meaningful and meaningless. This value-laden memory has its ethical dimension that deals with moral tradition, our concepts of good and evil, justice and injustice, sense of life and sense of death. We may say that ethical memory is a part of a larger "cultural memory" that enables every kind of social and individual identity. Due to nostalgia the generation's continuity is established. In the act of nostalgia a person recalls the past but also rebels against actual state of presence. It is affirmed that our time-arrangement of "bad presence" and "good past" is possible because of ontological time regress. Nostalgizing for the past, a man is trying not only to mythologize the latter, but to resurrect it symbolically. Nostalgia's faith in revival contains a hope for annihilation of time and triumph of eternity. We may call it an archetypal need, a manifestation of ancient mythological and religious motive of death and resurrection. Longing for past accompanies mankind during all its history and especially rises in the postmodern culture – in forms of metaphysical, political and aesthetical nostalgias. Metaphysical nostalgia is the lust for Logos, (God, meaning, truth, the good and the beauty) in the post-nihilistic absurd world, where god is claimed to be dead, and all supreme values are seemed to be devalued. It is also longing for the sacred reality, the being, that postmodern culture is lacked. Political nostalgia is the lust for the real power, subconscious desire for its increasing, expanding, absolutization. Aesthetical nostalgia is the sadness for the art as symbolic hierarchical structure with definite cultural and historical code as today we observe fakes and simulations, chaos and "metastases of cultural codes" (J. Baudrillard).

Key words: nostalgia, cultural memory, value-laden memory, time, eternity, sacred, myth, rationalization, nihilism, lust for Logos.

УДК 82-1/9 / 82.0 / 18

Б. Е. Носенок, аспірантка 1 курсу,
 філософський факультет,
 спеціальність "Культурологія",
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
 вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
 danynosenock@gmail.com

"ЗАХІДНЕ ЛЯО" НЕСТОРА ПІЛЯВСЬКОГО: МІФОЛОГІЯ ТА ОБРАЗНІСТЬ ПРОСТОРУ

Ця стаття є спробою препарування образу. Але цього разу образ розпадається не на сюжет та композицію, а на час і простір. Неодноразово зазначалося (особливо ж це стосується літературно-критичних розвідок), що образ (у даному випадку образ художній) вибудовує власну часо-просторову сітку координат, а тому час та простір тут можуть сміливо порушувати закони фізики. Явною є також мета порівняння методів та прийомів поезії й прози, схоплення специфіки вираження часу й простору у віршах та романістиці. Ця мета реалізується через звернення до творчості Нестора Пілявського та його книги "Західне Ляо", що демонструє одночасно явище, яке можна назвати міфологізацією простору, а також є поєднанням поетичних компонентів та прозових оповідань. Крім того, ця ж тема розкривається й у роздумах останнього великого французького романіста – Марселя Пруста, який наголошує на різниці у світовідображенні, що здійснюється поетом чи рома-

© Носенок Б. Е.